

Byzantina Symmeikta

Vol 15 (2002)

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ 15

Η τύχη της Ρόδου τον ΙΓ΄ αιώνα

Πάρις ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.895](https://doi.org/10.12681/byzsym.895)

Copyright © 2014, Πάρις ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ Π. (2008). Η τύχη της Ρόδου τον ΙΓ΄ αιώνα. *Byzantina Symmeikta*, 15, 177–182.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.895>

ΠΑΡΙΣ ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ

Η ΤΥΧΗ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ ΤΟΝ ΙΓ΄ ΑΙΩΝΑ

Το 1976, στο ΙΕ΄ Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινών Σπουδών, ο Νίκος Οικονομίδης έκανε μια ανακοίνωση που προκάλεσε μεγάλη εντύπωση. Δείχνοντας ότι η *Partitio terrarum Romaniae* είναι ο αρνητικός καθρέφτης της βυζαντινής αυτοκρατορίας λίγο πριν την πώση της Κωνσταντινούπολης στα χέρια των Λατίνων, ο Οικονομίδης κατέληγε, σχεδόν μαθηματικά, στο συμπέρασμα ότι οι περιοχές που δεν περιλαμβάνονται στο σταυροφορικό έγγραφο είχαν σχηματίσει αυτόνομες επικράτειες πριν την πώση της Κωνσταντινούπολης¹.

Η Ρόδος ήταν μία από τις περιοχές, αυτές. Την διακυβέρνηση της είχαν τα μέλη της οικογένειας Γαβαλά². Ο Νικηφόρος Γρηγοράς³ αναφέρει ότι η Ρόδος καταλήφθηκε από τον Ιωάννη Γ΄, μαζί με άλλα νησιά, όταν ο μονάρχης του κράτους της Νικαίας επιχείρησε την πρώτη επέκταση του κράτους του έξω από τα μικρασιατικά σύνορα, γύρω στο 1224. Έτσι, η εκστρατεία του Ιωάννη Γ΄ κατά της Ρόδου και η υποταγή του κυριάρχου της Ρόδου, καίσαρα Λέοντα Γαβαλά, γνωστή και από άλλες πηγές⁴, τοποθετείται ως ταυτόχρονη με αυτή στα άλλα νησιά⁵. Ωστόσο, για αυτήν την υποτιθέμενη υποταγή του Γαβαλά θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι: α) Ο Νικη-

1. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *La décomposition de l'empire à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: à propos de la «partitio Romaniae»*, Rapport au XVe Congrès International d'Études Byzantines, Αθήνα 1976 (=ο ΊΔΙΟΣ, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade*, Λονδίνο 1992, XX)

2. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Ίστορία*, έκδ. Ι. Α. VAN DIETEN, Βερολίνο 1975, 639 πρβλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ό.π., 18.

3. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία*, έκδ. L. SCHOPEN, τόμ. Α΄, Βόννη 1829, 29.

4. Για τις πηγές αυτές βλ. πιο κάτω, σημ. 7.

5. Α. Γ. Κ. ΣΑΒΒΪΔΗΣ, *Βυζαντινά στασιαστικά και αυτονομιστικά κινήματα στα Δωδεκάνησα και στη Μικρά Ασία 1189-σ.1240 μ.χ.*, Αθήνα 1987, 301 κ.ε., 309-312 πρβλ. ο ΊΔΙΟΣ, *Η Ρόδος και η δυναστεία των Γαβαλάδων την περίοδο 1204-1250 μ.χ.*, *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 24, 1981, 364.

φόρος Γρηγοράς αναφέρεται στα γεγονότα του κράτους της Νικαίας συνοπτικά και χωρίς χρονολογική τάξη⁶, β) ο ιστορικός διαχωρίζει την κατάκτηση της Ρόδου από αυτή των άλλων νησιών, τονίζοντας ότι ο Ιωάννης *Σάμον και Ίκαρίαν και ὄσαι (νῆσοι) τούτοις εἰσὶ προσεχεῖς. οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ διαβάς καὶ ἐς Ῥόδον ἐγκρατῆς αὐτῆς ἀνεδείξατο.*

Έτσι, η υποταγή της Ρόδου στο κράτος της Νικαίας, που ενδεχομένως δεν χρονολογείται γύρω στα 1224, θέτει δύο προβλήματα: την αποκατάσταση των γεγονότων, και τον χαρακτήρα της υποταγής. Βασική πηγή για τα γεγονότα είναι ο ιστορικός Γεώργιος Ακροπολίτης, ενώ για τις σχέσεις του Λέοντα Γαβαλά με τον μονάρχη της Νικαίας, Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη, πολύτιμες πληροφορίες παρέχει ο δάσκαλός του, ο μοναχός Νικηφόρος Βλεμμύδης⁷. Τέλος, η συνθήκη του καίσαρος Λέοντα Γαβαλά με τους Βενετούς της Κρήτης μας δίνει σημαντικές χρονολογικές ενδείξεις και πληροφορίες για την στρατηγική του Λέοντα Γαβαλά⁸.

Πράγματι, τον Απρίλιο του 1234 ο καίσαρ Λέων Γαβαλάς συνάπτει συμφωνία με τους Βενετούς της Κρήτης. Η συμφωνία αυτή επικυρώθηκε τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου από τον δόγη της Βενετίας⁹. Ο Γαβαλάς υποσχόταν ότι θα παρείχε στρατιωτική βοήθεια στον βενετό δούκα της Κρήτης, σε περίπτωση που η μεγαλόνησος δεχόταν επίθεση από τα στρατεύματα του Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη ή που κάτοικοί της, υποστηριζόμενοι από τον μονάρχη του κράτους της Νικαίας, επαναστατούσαν εναντίον των Βενετών¹⁰. Με τον ίδιο τρόπο, οι Βενετοί της Κρήτης όφειλαν να βοηθήσουν τον Λέοντα Γαβαλά στην περίπτωση που θα αντιμετώπιζε επίθεση του Βατάτζη ή που οι οπαδοί του προκαλούσαν εξέγερση. Εξάλλου, στην συνθήκη αναφέρεται ότι ο Γαβαλάς και η οικογένειά του θα εύρισκαν ασφαλές άσυλο σε οποιοδήποτε μέρος της βενετοκρατούμενης Ρωμανίας, σε περίπτωση που αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν τη Ρόδο.

6. Πρβλ. Hélène AHRWEILER, *Byzance et la mer. La marine de la guerre, la politique et les institutions maritimes aux VIIe-XVe siècles*, Παρίσι 1966, 316.

7. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Ίστορία*, έκδ. Α. HEISENBERG, Λιψία 1903 (επανεκδόση P. WIRTH, Στουτγάρδη 1978), τόμ. Α΄, 45-46 ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΛΕΜΜΥΔΗΣ, έκδ. Α. HEISENBERG, *Nicephoros Blemmydes, Curriculum vitae et carmina*, Λιψία 1896, 62 [= *Nicephori Blemmydae, Autobiographie, sive curriculum vitae*, έκδ. J. A. MUNIPIZ [Corpus Christianorum 13], Turnhout 1984], 55-57.

8. G. L. TAFEL-G. M. THOMAS, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, II 1205-1255, Βιέννη 1856 (ανατ. 1964), 320.

9. Ό.π., 322.

10. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Το νόημα και η τυπολογία των κρητικών επαναστάσεων του 13ου αι., *Σύμμεικτα* 8, 1989, 7.

Ο Γεώργιος Ακροπολίτης αναφέρεται στις σχέσεις μεταξύ του κράτους της Νικαίας και της Ρόδου μιλώντας για την εκστρατεία του Ιωάννη de Brienne, του φράγκου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης στη Μικρά Ασία. Όπως είναι γνωστό, ο Ιωάννης de Brienne εξεστράτευσε κατά της Μικράς Ασίας δύο χρόνια μετά την άφιξη του στην Κωνσταντινούπολη, δηλαδή το φθινόπωρο του 1233¹¹. Τότε λοιπόν, σύμφωνα με τον ιστορικό, ο Ιωάννης Γ' *προσεχώσ τῷ τότε... ἐκ τοῦ καίσαρος Γαβαλᾶ ὑποστρέψαντος, ὃν διὰ νεωτερισμὸν ἐμαχέσατο*, όταν δηλαδή ο Ιωάννης de Brienne επιτέθηκε, ο Ιωάννης Γ' μόλις είχε επιστρέψει από την εκστρατεία του στην Ρόδο. Αμέσως παρακάτω, ως επεξήγηση(;) του τρόπου δράσης στη Ρόδο, ο Γεώργιος Ακροπολίτης αναφέρει ότι *ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς περὶ τὰ τῆς Σταδείας μέρη τὰς σκηνώσεις ποιούμενος, τῷ Παλαιολόγῳ Ἀνδρονίκῳ... τὰ στρατεύματα καὶ τοὺς στρατηγούς παραδοὺς καὶ περὶ τὴν νῆσον Ῥόδον τριήρεσιν ἰκαναῖς καὶ λοιπαῖς ἐξαποστείλας ναυσίν, εἴ πως βριαρώτερον ἐπιτεθεῖη τῷ ἀποστάτῃ καὶ καταβλάψειεν*. Τελικά, *κατὰ σκοπὸν τῷ βασιλεῖ τὰ περὶ τὸν καίσαρα γένοιο*.

Το ερώτημα που θέτει το κείμενο του ιστορικού είναι αν οι δυνάμεις του κράτους της Νικαίας εξεστράτευσαν στη Ρόδο μια ή δύο φορές. Η πρώτη πρόταση μοιάζει να σημαίνει την προσωπική συμμετοχή του Ιωάννη Γ' στην εκστρατεία, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη φαίνεται πως ήταν απλά παρατηρητής. Εξάλλου, το συγκριτικό *βριαρώτερον* που χρησιμοποιεί ο Γεώργιος Ακροπολίτης για να χαρακτηρίσει την επίθεση του Ανδρονίκου Παλαιολόγου σημαίνει ότι είχε ήδη προηγηθεί κάποια άλλη εκστρατεία. Ωστόσο, η δεύτερη πρόταση του ιστορικού θα μπορούσε να εκληφθεί και ως επεξήγηση της πρώτης. Η διατύπωση του Ακροπολίτη είναι επίσης ασαφής για το που βρισκόταν ο Ιωάννης Γ' Βατάτζης όταν το κράτος του δέχτηκε την επίθεση του Ιωάννη de Brienne. Στην πρώτη πρόταση εμφανίζεται να έχει μόλις επιστρέψει από την εκστρατεία του στην Ρόδο, ενώ στην δεύτερη μοιάζει να βρίσκεται ακόμη στα *Σταδείας μέρη*, δηλαδή στην μικρασιατική παραλία αντίκρου στη Ρόδο. Η αοριστία και η αντιφατικότητα του κειμένου του Ακροπολίτη οδήγησαν τους ιστορικούς να θεωρήσουν ότι τα στρατεύματα του κράτους της Νικαίας έκαναν μόνον μια εκστρατεία στο νησί, το 1233¹².

Πριν προσδιορίσουμε πόσες εκστρατείες έκαναν τα στρατεύματα του κράτους της Νικαίας κατά της Ρόδου και πότε, πρέπει να διερευνήσουμε ένα άλλο ζήτημα

11. J. LONGNON, *L'Empire Latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Παρίσι 1949, 172.

12. Πρβλ. σημ. 5. Ο Α. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτατοῦ τῆς Ἠπείρου (1204-1261)*, Αθήνα 1898 (ανατ. 1994), 259 κ.ε., θεωρεῖ δικαιολογημένα ὅτι υπήρξαν δύο εκστρατείες, τις οποίες, ὁμως, τοποθετεῖ στο ἴδιο ἔτος, το 1233· πρβλ. Μ. J. ANGOLD, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea, 1204-1261*, Οξφόρδη 1974, 114, 183, 197 που κάνει λόγο για μία μόνον εκστρατεία, το 1233.

ποιες ήταν οι σχέσεις Νικαίας και Ρόδου πριν από το 1233. Στην αυτοβιογραφία του, ο μοναχός και φιλόσοφος Νικηφόρος Βλεμμύδης, που είχε ξεκινήσει για προσκύνημα στους Αγίους Τόπους και βρέθηκε φιλοξενούμενος του Λέοντος Γαβαλά όταν τα στρατεύματα της Νικαίας επιτέθηκαν, αναφέρει ότι η εξουσία των Γαβαλάδων στη Ρόδο και στα γύρω νησιά ήταν κληρονομική και, κατά συνέπεια, οι κυρίαρχοι του νησιού δεν ήταν υποχρεωμένοι να υπακούουν στον μονάρχη της Νικαίας¹³. Είναι φανερό πως ο Νικηφόρος Βλεμμύδης, ο οποίος συνελήφθη από τα στρατεύματα της Νικαίας και οδηγήθηκε πίσω στη Μικρά Ασία, μεταφέρει την επιχειρηματολογία των Γαβαλάδων και αρνείται στον Ιωάννη Γ΄ το δικαίωμα να ασκεί στη Ρόδο και την επικράτειά της την παραμικρή εξουσία. Επιπλέον, κατά κάποιο τρόπο, θεωρεί παράνομες τις ενέργειές του. Εξάλλου, για να περιγράψει την κατάσταση του Λέοντος Γαβαλά ο Γεώργιος Ακροπολίτης μιλά για *νεωτερισμό*¹⁴. Τον όρο αυτό ο ιστορικός τον χρησιμοποιεί για να περιγράψει την ίδρυση αυτόνομης επικράτειας από τον Λέοντα Σγουρό, στο Άργος γύρω στα 1204¹⁵. Αν με τον όρο αυτό υπονοεί τη σύσταση της επικράτειας της Ρόδου, τότε ο *νεωτερισμός* είναι αρκετά παλαιός, αφού, όπως έδειξε ο Νίκος Οικονομίδης, αυτή έγινε πριν την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1204. Με αυτή την προοπτική, για τον Γεώργιο Ακροπολίτη το κράτος της Νικαίας, θεωρώντας τον εαυτό του συνεχιστή της αυτοκρατορίας, αντιλαμβάνεται τη Ρόδο ως μέρος της και οι ενέργειες του Ιωάννη Γ΄ αποβλέπουν στην αποκατάσταση της διασαλευμένης τάξης. Κατά συνέπεια, πριν από το 1233, δεν ήταν αναγκαίο να υπήρξε οποιαδήποτε μορφή υποταγής της Ρόδου στη Νίκαια.

Όπως ήδη αναφέραμε, ο Γεώργιος Ακροπολίτης λέγει ότι ο Ιωάννης Γ΄ κατάφερε ό,τι ήθελε σχετικά με τον καίσαρα Λέοντα Γαβαλά. Σύμφωνα, όμως, με τον Νικηφόρο Βλεμμύδη η προσπάθεια των στρατευμάτων της Νικαίας να αφαιρέσουν την εξουσία από τον Λέοντα Γαβαλά απέτυχε, επειδή δεν κατάφεραν να καταλάβουν την πόλη της Ρόδου. Ληπλάτησαν την ύπαιθρο και απεχώρησαν¹⁶. Ας σημειώσουμε εδώ ότι ο Νικηφόρος Βλεμμύδης που οδηγήθηκε πίσω στη Μικρά Ασία από τα στρατεύματα του κράτους της Νικαίας δεν αναφέρει την παρουσία του Ιωάννη του Γ΄ και ότι ο Ακροπολίτης, επηρεασμένος από τα αποτελέσματα της εκστρατείας του Ανδρονίκου Παλαιολόγου, θεωρεί ότι η εκστρατεία αποσκοπούσε να *καταβλάψει* τον Γαβαλά, όχι όμως να καταλύσει την εξουσία του.

13. ΒΛΕΜΜΥΔΗΣ, ό.π.

14. ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, 48.

15. Ό.π., 13.

16. ΒΛΕΜΜΥΔΗΣ, ό.π.: *καὶ παραλύσειαν τῆς ἀρχῆς, τοῦ δὲ μὴ τετελεσμένου.*

Προφανώς, η συμφωνία του Λέοντος Γαβαλά με τους Βενετούς της Κρήτης, το 1234, ήταν η αναζήτηση μιας απάντησης σε ένα πρόβλημα που του είχε ήδη τεθεί, δηλαδή στην εκστρατεία του Ιωάννη Γ' προς κατάλυση της εξουσίας του. Στη συμφωνία προβλεπόταν ότι η βοήθεια των Βενετών θα έλθει αν ο Ιωάννης Γ' εξεστράτευε εναντίον της Ρόδου ή αν οι οπαδοί του αυτοκράτορα σήκωναν τα όπλα εναντίον του. Πρόκειται για ένα ήδη γνωστό κίνδυνο, όπως θα ήταν η επανάληψη μιας εκστρατείας που είχε αποτύχει τον προηγούμενο χρόνο. Με τα δεδομένα αυτά, αν υποθέσουμε ότι έγινε μόνον μια εκστρατεία, το 1233, με επικεφαλής τον Ανδρόνικο Παλαιολόγο, τότε το 1234 και τα επόμενα χρόνια ο Γαβαλάς δεν πρέπει να ενοχλήθηκε από το κράτος της Νικαίας και κατά συνέπεια δεν θα υπήρχε λόγος να υποταχθεί, έστω και τυπικά, στο κράτος αυτό. Αν, όμως, έγιναν δύο εκστρατείες των δυνάμεων του κράτους της Νικαίας, η πρώτη το 1233 με επικεφαλής τον Ιωάννη Γ' και η δεύτερη το 1234, έχοντας τούτη τη φορά, επικεφαλής τον Ανδρόνικο Παλαιολόγο, τότε η συμφωνία με τους Βενετούς, αλλά και η υποταγή δικαιολογείται.

Ο Λέων Γαβαλάς περίμενε από τους Βενετούς βοήθεια για να αντιμετωπίσει τα στρατεύματα του Ιωάννη Γ'. Προφανώς, όμως, η βοήθεια από την Κρήτη δεν έφθασε ποτέ. Ο Γαβαλάς αντιμετώπισε μόνος τα στρατεύματα του κράτους της Νικαίας υπό τις διαταγές του Ανδρονίκου Παλαιολόγου, στρατεύματα που δήωσαν την ύπαιθρο. Έτσι, ο *δυναστής* της Ρόδου διαπίστωσε ότι το κόστος της υποταγής δεν ήταν τόσο μεγάλο. Τα στρατεύματα του Ιωάννη Γ' δεν κατάφεραν να εκδιώξουν τον Λέοντα Γαβαλά από τη Ρόδο, όμως η πίεσή τους τον έπεισε να αναγνωρίσει την εξουσία του.

Οι όροι της υποταγής της Ρόδου στο κράτος της Νικαίας μας δίνονται από τα νομίσματα(;) των αδελφών Γαβαλά¹⁷ και ένα γράμμα που απευθύνεται στον Ιωάννη Γαβαλά¹⁸, αδελφό και διάδοχο του Λέοντα. Στο νόμισμά του, ο Λέων αναφέρεται ως *καίσαρ ὁ Γαβαλᾶς ὁ δοῦλος τοῦ βασιλέως* ενώ ο Ιωάννης αναφέρεται στο νόμισμά του ως *αὐθέντης τῆς Ῥόδου*. Στο γράμμα που απευθύνεται στον Ιωάννη Γαβαλά, ο τελευταίος αναφέρεται ως *μέγας δούξ ἐξουσιαστής νήσου Ῥόδου καὶ γαμβρὸς τοῦ βασιλέως*. Οι τίτλοι αυτοί μας δίνουν την διαδικασία αναγνώρισης: Έναντι της παραδοχῆς της αυτοκρατορικής εξουσίας του Ιωάννη Γ', οι Γαβαλάδες απολαμβάνουν την αναγνώριση του υψηλού τίτλου του *καίσαρος*¹⁹ ή την παραχώρηση

17. G. SCHLUMBERGER, Numismatique de Rhodes avant la conquête de l'île par chevaliers de saint Jean (Les Gabalas et leurs divers successeurs), *Revue Archéologique* 17ème année, 1876, 239, 240.

18. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Δύο ἐπιστολαὶ περὶ Ρόδου, *ΝΕ* 6, 1909, 32-33.

19. Ο τίτλος του *καίσαρος* που ἔφερε ο Λέων Γαβαλάς δεν οφείλεται οπωσδήποτε στον μονάρχη του κράτους της Νικαίας. Ο Αλέξιος Σηλιαν ονομάστηκε *καίσαρ* από τον Λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης· πρβλ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, 39. Έτσι, και ο Θεόδωρος Βρανάς ἔφερε τον τίτλο του *καίσαρος*,

του τίτλου του μεγάλου δούκός και συνδέονται με κηδεστία με την αυτοκρατορική οικογένεια της Νικαίας. Το 1249, όταν οι Γενουάτες καταλαμβάνουν το νησί, ο Ιωάννης Γ΄ βοηθά τη Ρόδο να απαλλαγεί από την παρουσία των εισβολέων. Όμως, ο Ιωάννης Γαβαλάς, που διοικεί το νησί, ονομάζεται *δεσπότης*²⁰, αντίθετα από τους διοικητές των περιοχών που βρίσκονται υπό την ουσιαστική εξουσία του κράτους της Νικαίας, οι οποίοι ονομάζονται είτε δούκες θεμάτων είτε ηγεμόνες²¹. Οι Γαβαλάδες συνεχίζουν να ασκούν τον ουσιαστικό έλεγχο της Ρόδου.

όπως φαίνεται από την πράξη παράδοσης της Αδριανούπολης από τους Βενετούς: TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, 18-19.

20. ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, 86 πρβλ. τον τίτλο *αἰθέντης* που του αποδίδει το μολυβδόβουλλο: SCHLUMBERGER, *ό.π.*, 243.

21. Πρβλ. P. GOUNARIDIS, *Pratique politique et discours politique dans l'État de Nicée (1204-1261)*, Παρίσι 1984 (δακτ. διδακτ. διατριβή), 119, και σημ. 721, όπου είναι συγκεντρωμένες όλες οι αναφορές στις πηγές.